

Борис ТИНКА

ПУТІВНИК
по КИЄВУ

Харків
«ФОЛІО»
2020

Вступ

Київ притягує туристів з усіх, навіть найбільш віддалених, куточків нашої планети своїми унікальними пам'ятками та неповторною атмосферою. Це незвичайне місто, від якого бере початок руська земля, пережило багато злетів, а також чимало падінь.

Столиця Київської Русі, матір всіх руських міст. Золоті бані церков прикрашають гарний київський краєвид, зелені пагорби, якими всіяне місто, роблять Київ чи не найзеленішим місцем серед усіх європейських столиць. Місто Михайла Булгакова, Віктора Некрасова та багатьох інших письменни-

ків і митців світового рівня вабить своєю енергетикою й неповторним характером.

Київ є особливим містом, яке приховує в собі численну кількість історичних місць і пам'яток. Місце, на якому постала столиця України, неначе створене для цього. Обіймаючи територію міжплемінних торгових шляхів на річці Дніпро, воно протягом століть не раз ставало жертвою багатьох воєн та нападів.

Нині Київ є столицею України й одним із найбільших міст європейського континенту. Щороку він приймає велику кількість

гостей, які відвідують костели, пам'ятки архітектури, музеї, парки, театри, а також інші куточки міста. Київ заворожує своєю непересічною красою в будь-яку пору року — і навесні, коли на вулицях квітнуть каштани, і коли ми ховаємося від літнього сонця в затінку лип, і восени, коли з дерев опадає листя, а також коли верхівки церков і будинків покривають плахти білого снігу.

Запрошую до знайомства з історією міста, а також на спільні прогулянки його чарівними місцями та надзвичайно чарівними куточками.

Києво-Печерська лавра

Історія Києва

Спочатку Київ був центром торговельного шляху на теренах майбутньої Русі. Водночас він був головним складом данини, яку стягували варяги зі слов'янських племен. Саме звідси варяги сплавляли крам і невільників грецьким шляхом вниз по Дніпру, у напрямку Чорного моря. Землі, на території яких виникло місто, були заселені одвіку. Давні люди на цих теренах ще полювали на мамонтів.

Згідно зі старими переказами, назва міста походить від імені першого легендарного князя Кия, котрий прийшов на береги Дніпра разом зі своїми братами Щеком і Хоривом, а також їхньою сестрою Либідь, яка вказала на місце, де вони мали оселитися. Це були пагорби, сучасні назви яких походять від їхніх імен. Проведені в XIX столітті археологічні роботи підтвердили легенду про виникнення Києва на трьох пагорбах. Легенда ця,

звісно, чудова, але вона не спростовує того факту, що Київ розташувався в надзвичайно вигідному місці, яке сприяло заснуванню міста. Точну дату його виникнення, вочевидь, важко визначити. Заведено вважати, що це був 482 рік.

Дніпро став надзвичайно важливим торговельним шляхом, а Київ — його найважливішим торговельним центром. Згідно з хронікою Нестора, у 862 році двоє варягів Аскольд і Дір, які були членами дружини Рюрика, подалися з Великого Новгороду на південь. По дорозі вони заволоділи Києвом. До міста почали прибувати наступні загоны варягів, що потім під проводом Аскольда й Діра вирушили по Дніпру до Чорного моря, а далі на Константинополь, який відбив їхній напад. Після повернення Аскольд і Дір оселилися в Києві й керували ним до 882 року, доки на них не напали й зрадницьки не вбили варя-

Виправа Аскольда й Діра на Константинополь. Малюнок із Радзивілівського літопису — XV століття

ги під проводом новгородського правителя Гельгі, якого руські літописи назвали Олегом Мудрим. Він був наступником славного Рюрика, засновника династії Рюриковичів. У такий спосіб північне та південне руські князівства об'єдналися в одну державу, першою столицею якої став Київ. Це поклато початок Київській Русі. Саме Олег переніс столицю з Великого Новгороду до Києва, який став одним із найбільших і найпотужніших міст тогочасної Європи.

Олег під час свого правління в Києві у 893—924 роках здійснив багато воєнних походів. Найчастіше напрямком його експансії була Візантія, переважно Константино-

Заснування Києва в 482 році Кієм, Щеком, Хоривом і Либіддю

Олег Мудрий. Малюнок із Радзивілівського літопису. XV століття

поль, а також терени, прилегли до Каспію, і Кавказ. Його завоювання приносили велику користь державі. Олега Мудрого (Віщого) поховано на одному з київських пагорбів, Щекавиці.

Історію Києва завжди супроводжували суперечки щодо традицій та минулого Русі. Виявляється, засновниками Києва були скандинави, так само як і згадуваний раніше Гельгі. Після Ігоря — сина Рюрика, вбитого древлянами, плем'ям, яке належало до східних слов'янських племен — стала правити від імені свого недолітнього сина Святополка Ольга, звана також Ольгою Мудрою або ж Ольгою Київською. Вона криваво помстилася за смерть свого чоловіка, спаливши столицю древлян Іскоростень і вбивши всіх її мешканців. За її правління відбулася централізація Русі. У 955 році в Константинополі вона прийняла християнство. Однак її зусилля, спрямовані на християнізацію країни, не дали очікуваних результатів. У той час Київська Русь була ще дуже сильно пов'язана з поганськими традиціями.

Син Ольги, Святослав, перейнявши владу, був однозначно проти християнства. Він провадив численні війни, в одній із яких і загинув. Це сталося під час битви з печенігами в 972 році. На час відсутності Святослава в Києві владу здійснював його син Ярополк. Проти нього виступив брат Олег, який загинув у братовбивчому протистоянні. Однак невдовзі Ярополк був змушений тікати з міста. Київ потрапив під облогу наймолодшого з братів — Володимира, який прийшов із Новгороду. Внаслідок облоги Ярополка захопили й страшили. У 980 році Володимир посів престол у Києві, і це був період неймовірного розвитку міста.

988 рік сприймається як символічна дата хрещення Русі. Подія відбулася в Києві, у річці Дніпро. Прийняття хрещення було суто прагматичним рішенням. Володимир Великий, наймолодший син Святослава, чудово розумів, що для того, аби не відставати від сусідів, він мусить запровадити у своїй країні сучасну релігію. За словами літописців, Володимир був жорстоким і розпусним правителем, та після прийняття хрещення в Херсонесі Таврійському, у Криму, а також одруження з Анною, сестрою візантійського імператора Василя II, він цілковито змінився. Після

Ольга Київська

Володимир Великий. Художник Василь Лопата

ля повернення до Києва зруйнував поганські святині, власноруч кинув у Дніпро статую Перуна й після приїзду духівництва з Візантії наказав провести масове хрещення населення в Дніпрі, а точніше в річці Почайна, яка була однією з його проток.

Надзвичайно цікавим був вибір релігії. Правитель постав перед дилемою, яку з них вибрати, отож прикликав до себе богословів різних конфесій, аби мати істинне уявлення про засади їхньої віри та їхні чесноти. Він звернувся до болгар-мусульман, євреїв та католицьких німців, але жодна з релігій, за винятком християнства, не справила на нього якогось особливого враження. Нині здається, що хрещення Київської Русі було однією з найважливіших подій тодішньої Європи. Обравши православ'я, Володимир пов'язав майбутнє Русі з цивілізованою Європою. Зміни відбулися практично в усіх галузях життя — від літератури й малярства до скульптури та архітектури.

Правління Володимира Великого, відомого також як Володимир Красне Сонечко, було одним з найуспішніших в історії Русі. Тоді його держава обіймала величезні території, від озер Ладога й Онега аж до Чорноморського узбе-

Великий князь Володимир обирає віру. Художник Іван Еггінк

режжя. Разом із Києвом розвивалися й інші руські міста. Володимир Великий помер у 1015 році. У 1018 році Болеслав Хоробрий, тодішній правитель, а згодом польський король, захопив Київ, посадивши на троні Русі свого зятя Святополка Проклятого, який раніше вбив своїх братів Бориса, Гліба та Святослава, за що й отримав своє прізвище. Після Святополка правителем став Ярослав Мудрий, який переміг його в битві за Дніпро. Ярослав Мудрий остаточно підтвердив свою владу в Києві в 1036 році. Наступні роки його правління — період розбу-

Ярослав Мудрий.
Художник Василь Лопата

дови держави та столиці. За часів князювання Ярослава Мудрого в Києві з'явилися місця, які й донині вважаються його символами. Місто оточили новим валом, збудували собор Св. Софії та Золоті Ворота, заклали монастир Печерської Лаври. У 1037 році Київ став резиденцією митрополії Православної Церкви.

У середині XI століття Київ переживав пік свого розвитку, зростала й роль держави в християнській Європі. Після смерті Ярослава Мудрого в 1054 році державу поділили між його синами, настав період братовбивчих воєн, інтриг та підступних дій. Зростав хаос. Правителі Києва змінювалися кількадесять разів, проте період феодалної роздробленості та ворогування між князями не зупинив розвитку міста. Зросла кількість кам'яних будівель, що були княжими резиденціями, церквами та монастирями. У 1108 році профінансували закладення Монастиря Св. Архистратига Михаїла.

У середині XII століття Київ був третім, після Константинополя і Салоніків, за чисельністю населення містом у Європі, однак він потрохи втрачав своє стратегічне значення, а численні міжусобні війни

та грабежі, що їх супроводжували, спричинили його поступову депопуляцію.

На початку XIII століття спостерігався впевнений розвиток Києва як в економічному, так і в культурному житті. Але водночас це був період, коли все частіше руські землі відчували на собі загрозу з боку військ Чингісхана, хана й засновника Монгольської імперії.

6 грудня 1240 року Київ захопили й цілковито знищили війська хана Батия. Армія загарбників зруйнувала Десятинну церкву й Софійський собор, а більшість людей по-звірячому вбили. У місті почалася безжална різанина. Тих, що залишилися живими, жорстоко добивали — когось спалили живцем, когось проломили череп. Татари також пограбували й знищили Печерську Лавру. Ті, котрим пощастило вціліти, перехувалися в навколишніх лісах. Розбитий Київ утратив своє значення і перестав бути головним осередком політичного життя.

Верхнє місто було цілковито зруйновано, проте вцілів Поділ, який на певний час став середмістям. Саме сюди з'їжджалися прибулі купці, а також вцілілі мешканці, що поверталися з навколишніх

Чингісхан

Облога Києва в 1240 році

лісів. Вони займалися ремеслом, рільництвом і торгівлею. Спалений і дощенту знищений Київ утратив і свої релігійні позиції. Митрополію в 1299 році перенесли до Володимира над Клязьмою, а пізніше, у 1328 році, до Москви. Через падіння міста політичний осередок південної Русі перемістився до Галицького князівства.

До боротьби за панування над розлогими руськими землями долучилася язичницька литовська держава, утворена Мендогом у середині XIII століття. Після битви на Синіх Водах у 1362 році Литовський князь Ольгерд Гедимінович вибив татар із Києва, прилучивши місто до Великого князівства Литовського й посадивши в ньому свого сина Володимира, котрий правив до 1394 року. Місто залюднилося, відновило міжнародні торгові зв'язки, встановило Православну митрополію. Київ знову став важливим політичним і культурним осередком. У 1370—80 рр. на пагорбі, який нині має назву Замкової гори, збудували дерев'яний замок.

У 1385 році в Крєві уклали польсько-литовську унію. Вели-

Замкова гора. Фото початку XX століття

кий князь Литовський Ягайло, крім того, що зобов'язувався прийняти християнство за католицьким обрядом, пообіцяв приєднати свої литовські та руські землі до Королівства Польського. У 1394 році він усунув із Києва Володимира Ольгердовича, передавши владу в місті князю Скиргайлу.

На початку XV століття Київ не раз руйнували під час татарських навал. Тривала боротьба за місто також сприяла його спустошенню. Після укладення угоди з польським королем Київське князівство передали Ольєкові, синові Володимира Ольгердовича. За правління Ольєка Володимировича позиція міста значно зміцні-

ла. Після його смерті в 1455 році Київське князівство перейшло до його сина, Семена Ольєковича.

У 1471 році Київ став столицею новоутвореного Київського воєводства. Першим київським воєводою призначили Мартина Гаштольда, хоча спочатку кияни не хотіли впускати його до міста, вимагаючи, аби владу віддали Михайлові Ольєковичу, братові Семена. Постійною загрозою для Києва надалі залишалися кримські татари. У 1482 році хан Менглі-Гірей, примирений із Москвою, ударивши по місту, здобув його, узявши в полон його населення разом з Іваном Ходкевичем, його родиною та католицьким єпископом. Іван Ходкевич загинув у новоствореному Кримському ханстві.

У 1492 році польський король Олександр Ягеллончик надав Києву Магдебурзьке право, тобто зведення німецьких прав, завдяки якому місто отримувало автономію. Київським воєводою призначили Дмитра Путятича. Запровадили місцеве самоврядування з вйтом, міським головою, присяжними та радниками. Польський король Зигмунд Старий дав багато корисних привілеїв містянам і монастирям. Нові правила мали величезний вплив на розвиток міста. Район Поділ, розташований нижче давнього центру, став у XVI столітті

Владислав Ягайло

більш заселеним, ніж Верхнє місто. Він зберігав свою провідну економічну роль аж до пожежі 1811 року. Крім того, Поділ укріпили, і він отримав власний герб. У 1535 році київський городничий Іван Служка перебудував замок, який після реконструкції мав стіни, виконані з дерев'яних колод, сім триповерхових веж, численні бійниці для гармат і рушниць. У 1559 році київським воєводою став руський магнат Василь-Костянтин Острозький.

Після Люблінської унії в 1569 році місто долучили до складу Корони Польської, і воно стало столицею Київського воєводства, що належало до малопольської провінції. Сюди з'їхалося чимало людей, поляків і євреїв. Місто дуже швидко розвивалося, процвітала торгівля, і Київ ставав надзвичайно заможним. У 1586 році король Стефан Баторі наказав відбудувати Верхнє місто, наділивши його правом королівського.

На зламі XVI—XVII століття відчутно збільшилася кількість багатих польських магнатських родин, що оселилися на теренах України. Їхні великі статки неймовірно зросли внаслідок щедрих грантів. Бідний український люд шукав допомоги в сили, яка б могла захистити його не лише від татарських навал, але й від влади польських магнатів. Тією силою поволи ставали козаки.

До зростання напруги призвело укладення релігійної унії в Бересті в 1596 році. Берестейська унія об'єднала православну церкву з латинським костелом у Речі Посполитій Обох Націй. Частина православних священників і вірних визнала Папу главою церкви. Наслідком Берестейської унії став поділ православної громади на прихильників, так званих уніатів, та їхніх опонентів, дизуніатів.

Після смерті Василя-Костянтина Острозького в 1608 році воєводою призначили Станіслава

Петро Могила

Жолкевського. У 1632 році Київським Митрополитом обрали Петра Могили, що надзвичайним чином вплинуло на розвиток міста. До вступу в монастир він воював на боці Речі Посполитої, зокрема був учасником Цецорської та Хотинської битв, як громадянин Речі Посполитої часто брав активну участь у захисті православної меншини. Він боровся за збереження незалежності від Рима. Розвивав шкільництво, друковане слово, дбав про освіту молоді, го-

ловним чином у створеному ним у 1632 році Київському колегіумі, названому згодом Могилянським, а від 1658 року Могилянською академією. Він хотів перетворити православ'я на рівноправного партнера римської релігії та польсько-латинської культури в Речі Посполитій, працював над зближенням між уніатами й дизуніатами та боровся з промосковськими тенденціями. Одним словом, був рішучим противником зближення з Москвою. За цим стояли глибокі літургійні та адміністративні реформи. На загальному сеймі Петро Могила домагався, зокрема, скасування наказів, що забороняли зведення православних церков, прагнув відкривати школи та друкарні. За його ініціативи відбудували цілу низку зруйнованих київських церков: Собор Мудрості Божої, церкву Св. Спаса на Берестові, каплицю на місці Десятинної церкви, Собор Успіння Пресвятої Богородиці в Печерській Лаврі, Собор св. Михайла у Видубицькому монастирі.

Наприкінці XVI століття відбулися перші козацькі повстання проти польської шляхти. Їх криваво придушували, але вони отримали

Могилянська академія. Фото початку XX століття

Переяславська рада. Художник Михайло Хмелько

ли велику підтримку киян. Вибух повстання Богдана Хмельницького в 1648 році став мало не початком кінця польського правління в Києві. Відбувся пік конфлікту, який десятиліттями назривав в Україні.

27 грудня 1648 року кількатисячний підрозділ козаків під проводом Богдана Хмельницького без бою взяв Київ. Убили мало не всю шляхту та євреїв, а містян пограбували. Менш ніж через два місяці після зв'язки під Берестечком до Києва ввійшли литовські війська Януша Радзивілла. Після підписання угоди в Білій Церкві, у зв'язку з руйнуванням Києва, 20 березня 1652 року король Ян Казимир видав спеціальний універсал, за яким на чотири роки звільнив місто від податків, мит і постоїв війська. У 1652 році вибухнула чергова війна. Цього разу Хмельницький звернувся по допомогу до Москви, яка вирішила виступити проти Польщі. 18 січня 1654 року Переяславська рада оголосила про злуку Росії з Україною. Наприкінці січня московський боярин Василь Васильович Бутурлін увійшов до Києва й прийняв присягу від мешканців столиці на вірність цареві. Ці дії призвели до польсько-російської війни, яка закінчилася лише в 1667 році Андрусівським перемир'ям. Київ мали повернути Польщі, але цього вже ніколи не відбулося. Це був поворотний момент як для України, так і для Білорусі, які на довгі

роки потрапили до сфери російського впливу.

Місце поляків у Києві зайняли росіяни. У Верхньому місті стояла московська залага. Стрілецька та Рейтарська, вулиці в центрі міста, завдячують своїми назвами саме тому періоду. Верхнє місто стало зосередженням влади, натомість Поділ зберіг свій ремісничо-торговий характер. Київ наново укріпили. У XVIII—XIX столітті він був важливим сполучним вузлом і військовим осередком Росії. Особливу роль у той час відіграв гетьман Іван Мазепа.

Після Полтавської битви між військами шведського короля Кар-

ла XII та армію царя Петра Великого, 8 липня 1709 року, Київ був приречений на російське панування. У результаті битви було розгромлено шведське військо й одночас розбито надію України на автономію. Подальші роки стали періодом застою в розвитку міста. У 1710—1711 та 1770—1771 роках у Києві вибухнула епідемія чуми, через що зменшилося число його мешканців.

У 1775 році, після ліквідації Запорозької Січі Катериною II, в Україні наступило абсолютне правління і значення Києва як столиці різко впало. Водночас місто стає важливим центром насиченого суспільного життя. Організують числен-

Іван Мазепа

Андріївська церква. Фото середини XIX століття

ні обіди, вечери та бали, набуває популярності французька мова.

У 1793 році Росія захопила правобережну Україну, а Київ став центральною митрополією Малоросії, містом, де вирує сучасне життя, а в 1797 році — центром Київської губернії. З підвищенням адміністративного статусу до міста приїжджає чимало урядовців, військових, жандармів, переселенців. Воно стає важливим осередком торгівлі. Водночас змінюється і структура його населення. XIX століття ознаменувалося будівництвом нових кварталів, з'явилося газове освітлення та водогони. Розвинулася нова, російська ідентичність.

У 1781 р. в Києві заклали перший банк, 1803 р. — театр, у 1805 р. — першу міську лікарню, а в 1808 р. — гімназію. У 1834 р. скасували Магдебурзьке право. У 1853 році побудували перший міст через Дніпро. Наприкінці XIX століття на вулицях Києва з'явилися перші трамваї. Київ став провідним адміністративним, а також економічним центром та одним із найважливіших міст царської Росії, і водночас — головним центром русифікації України.

З негативних моментів історії міста слід відзначити величез-

ну пожежу, яка сталася на Подолі в липні 1811 року, — пожежу, яка бушувала кілька днів і призвела до неймовірних збитків і спустошень. Постраждали понад тисяча будинків, а також кілька мурованих і дерев'яних церков. Загибло чимало мешканців району.

У середині XIX століття в місті почала розвиватися мала та середня промисловість. Київ став украй важливим осередком торгівлі збіжжям, цукром, жиром та горілкою. У місті проходили найбільші в Росії торги цукром. Розбудова залізничної мережі підкреслила економічну роль Києва. Місто отримало безпосереднє сполучення з Москвою, Одесою, а дещо пізніше з Харковом. Одночасно розвивався водний транспорт і річкові перевезення по Дніпру. У 70-х роках XIX століття запрацював міський водогін, а в 1894 році каналізація. З'явилися перші електростанції, телефони, запустили перші трамвайні лінії.

На початку XX століття більшість населення Києва склали росіяни, хоча щораз помітнішими ставали тенденції до незалежності українського народу, які зародилися ще в попередньому столітті. Виход Першої світової війни підсилив цей рух.

Михайло Грушевський

17 березня 1917 року внаслідок російської Лютневої революції в Києві створили Українську Центральну Раду, яка 20 листопада 1917 року проголосила створення Української Народної Республіки. Раду очолив історик Михайло Грушевський. Більшовицькі війська негайно вступили до міста, його охопили бої. У лютому 1918 року більшовики вибили підрозділи Української Народної Республіки з Києва. У березні 1918 р. Київ окупували німецько-австрійські війська, розпустили Центральну Раду. Гетьманом України обрали Павла Скоропадського, колишнього генерала царської армії, ад'ютанта Миколи II.

У наступні місяці Київ кілька разів переходив з рук у руки. 6 січня 1919 р. у Харкові проголосили Українську Радянську Соціалістичну Республіку. Київ оголосили столицею, та згодом столицю тимчасово перенесли до Харкова. Цей крок мав на меті маргіналізувати Київ і применшити його значення.

17 квітня 1920 р. Юзеф Пілсудський віддав наказ атакувати Київ. За домовленістю з отаманом Симоном Петлюрою польські війська вступили до міста 7 травня 1920 р. і залишалися там до 13 червня. Це відбулося внаслідок угоди, під-

Хрещатик. Фото початку XX століття

писаної 22 квітня 1920 р. між Річчю Посполитою та урядом УНР на чолі з отаманом Симоном Петлюрою. 9 травня в місті пройшов парад польських і українських військ, однак у 1920 році більшовики остаточно здобули місто. Варто згадати, що під час Жовтневої революції та наступної громадянської війни Київ 18 разів переходив з рук у руки.

Перші роки радянської влади були надзвичайно важкими, оскільки після років воєн і внутрішніх конфліктів економіка України опинилася в руїні. Ширилися безробіття і голод, чимало мешканців Києва виїхало на село, було зруйновано мости, фабрики, промислові об'єкти міста. Навколо Києва орудували банди, які ускладнювали постачання продовольства до міста. Наступні роки принесли поступові зрушення.

У 1934 році статус столиці Української Соціалістичної Республіки повернули з Харкова до Києва, що справило величезний вплив на подальший розвиток міста. Водночас його охопили сталінські чистки, яким піддали лідерів українських комуністів. Серед невинно засуджених і страчених також були й вищі офіцери Червоної Армії, інтелектуали та звичайні, нерідко випадкові люди. Бані церков плану-

вали замінити потужними, монументальними спорудами. Закривали святині, які нерідко зламували й грабували.

Розвиток Києва перервала Друга світова війна, яка докотилася до Радянського Союзу 22 червня 1941 року. З перших днів у місті почалася загальна мобілізація. Багато промислових заводів переорієнтувало свою продукцію на потреби оборони, також розпочалася евакуація деяких фабрик. На вулицях споруджували барикади, копали протитанкові рови, будували укриття. Битва за Київ тривала від 23 серпня до 26 вересня 1941 року. Червона Армія мужньо чинила опір. Лише після кривавих і надзвичайно запеклих боїв, під час яких радянські війська та цивільне населення піддали бомбовим ударам із повітря, обстріляли артилерією та бронетанковою зброєю, місто здалося.

Окупація міста тривала до початку листопада 1943 року. Німці створили власний силовий апарат, заснований на терорі. До відходу військ Червоної Армії в Києві демонтували або знищили понад 200 заводів, а багато будівель замінували. Як тільки німці ввійшли до міста, почали вибухати мініні пастки, це протривало кілька днів. Внаслідок руйнувань і пожеж

близько 50 000 людей залишилося без даху над головою. Усе середмістя перетворилося на купу уламків. Радянська пропаганда звинуватила німців у навмисному знищенні міста.

Коли під час вибухів масово гинули німецькі вояки, нова адміністрація почала шукати винних. Пошуки активізувалися після 24 вересня, коли на Хрещатику вибухнула будівля, яку займали представники Міністерства Рейху в окупованих східних землях. Неодразу після цього створили Київське гетто, а також почали серію вуличних розстрілів. Того ж року німецькі нацисти вбили понад 100 000 людей в Бабиному Яру. Серед них були євреї, українці, росіяни, поляки.

Бабин Яр — це невеликий яр, розташований у межах Києва. Він розділяє два давніх поселення: Лук'янівку та Сирець. Під час Другої світової війни це було місце страти переважно єврейського населення та місцем дислокації німецько-нацистського концтабору.

Після того, як німецька армія захопила Київ 19 вересня 1941 року, у місті залишилося близько 130 000 євреїв. Вони навіть вважали, що німецький окупаційний режим буде більш лояльним до них, ніж радянська влада. Однак дуже швидко єврейське населення почали звинувачувати в саботажі та заподіянні втрат серед німців, яких вони зазнали при гасінні пожеж і розмінуванні міста. Прийняли рішення про їхнє цілковите знищення, для проведення операції створили спеціальні військові підрозділи, місцем якої обрали вже згаданий Бабин Яр. Слід зазначити, що в 1930-х роках у тому самому ярі НКВС таємно ховало свої жертви.

29 вересня 1941 року всім євреям наказали зібратися

Довоєнний Хрещатик

у визначеному німецькою владою місці. Сказали взяти гроші, коштовності та теплі речі, що мало б повернути на думку про далеку подорож. Рекомендували взяти зі собою ключі від квартир. На вказане місце прибуло багато людей, серед них — лікарі, юристи, художники, матері з дітьми.

Від місця збору по 100 осіб у супроводі СС та української поліції вирушало в напрямі яру. Одягу та коштовностей їх позбавляли заздалегідь. Німці були надзвичайно скрупульозними у своїх діях, вони навіть записували номери помешкань, аби не виламувати замків. Нащо псувати майно, якщо можна мати ключі від помешкання? Потім вони наказували роздягатися всім, попри стать і вік жертв. Євреї підходили до яру купками по 10 осіб, де їх убивали пострілами в потилицю. Екзекуції тривали цілими днями аж до 3 жовтня.

Протягом наступних кількох місяців у Бабиному Яру розстрілювали й тих, хто не з'явився на місце збору 29 вересня. Жертвами німецького терору також стали радянські військовополонені, цигани, пацієнти психіатричної лікарні, партійні діячі. За різними оцінками, тільки в Бабиному Яру вбили близько 200 000 осіб.

Площа Бабиного Яру є надзвичайно великою. Нині це територія

Пам'ятник у Бабиному Яру

паркової зони, на якій встановили кілька пам'ятників жертвам нацистського злочину. Найбільший із них зображує людей, що падають вниз до ями смерті. Пам'ятник «Менора» нагадує про єврейське походження жертв. Найбільш зворушливий пам'ятник розташований за станцією метро «Дорогожичі». Це монумент дітям, які загинули в Бабиному Яру. Опущена голівка іграшкового паяца справляє моторошне враження, і навіть найстійкіші насилу стримують сльози, що навертаються на очі.

На території Меморіального парку також є монумент на вшанування пам'яті ромів, що загинули на цьому місці. Переважно це були літні люди, жінки та діти. Фашисти вважали їх представниками нижчої раси.

5 листопада 1943 року Червона Армія взяла Київ. Згідно з оцінка-

Пам'ятник «Менора»

Пам'ятник дітям, розстріляним у Бабиному Яру

Монумент «Ромська Кибитка»

ми, до визволення міста, у боях та під час окупації місто втратило половину свого населення. Битва за Дніпро була однією з найбільших операцій Другої світової війни.

Зі згаданим раніше Бабином Яром пов'язана також інша трагедія, що сталася 13 березня 1961 року в київському районі Куренівка, що примикає до яра. Подію і донині називають Куренівською трагедією. Однак все почалося набагато раніше.

3 1950 року Бабин Яр почали використовувати для виробничих відходів цегельні, яка містилася неподалік. Такі дії були спробою знищити сліди злочинів, скоєних тут НКВС, а пізніше гітлерівцями. Земляна дамба не відповідала жодним стандартам безпеки, що й призвело до її пошкодження 13 березня 1961 року.

О 9.20 на район Куренівка зі швидкістю 5 м/с ринула лавина болота заввишки 14 і завширшки 60 метрів, затоплюючи навколишні будинки. Вона поглинула заповнений людьми трамвай. Місце катастрофи оточили військові, а інформацію про катастрофу строго замовчували. Територію очистили без належного вшанування загиблих, а згодом на місці катастрофи збудували житловий масив. Офіційно загинуло 145 людей, однак за неофіційними підрахунками число жертв могло сягати від 1500 до 2000 осіб. Чимало мешканців Києва й дотепер каже, що це була помста Бабиного Яру. Нині на території створеного тут парку встановили пам'ятник жертвам трагедії.

Зміст

Вступ	3
Історія Києва	4
Помаранчева революція	14
Євромайдан — революція гідності	16
Володимирською до площі Перемоги	21
З Михайлівської площі на Поділ	42
Вулицями Подолу	49
З Печерська на Європейську площу	58
Через Липки на Майдан	74
З Львівської площі до проспекту Перемоги	85
З площі Льва Толстого до Видубицького монастиря	91
Далеко від центру Києва	97
Польські сліди в Києві	101
Практична інформація	109
Доїзд	117
Проживання	122
Ресторани	126
Музеї	130
Театри	138